

УДК 72.035

Хороша О. І.

*аспірантка**кафедра будівництва, міського господарства та архітектури**Вінницького національного технічного університету*

Ksyun_@ukr.net

orcid.org/0000-0002-7790-4978

ПРИНЦИПИ ПЛАНУВАННЯ ПАРКІВ ПАЛАЦОВО-ПАРКОВИХ КОМПЛЕКСІВ ВІННИЧНИНИ СТИЛЮ КЛАСИЦИЗМ КІНЦЯ ХVІІІ ПОЧАТКУ ХХ СТ.

Анотація: у статті розглянуто питання планування паркових територій в контексті розвитку палацово-паркових комплексів стилю класицизм на Вінниччині з кінця 18 до початку 20 століття. Досліджено пануючі світові тенденції розвитку паркобудування та історичні передумови заснування парків на Вінниччині. Визначено об'ємно-планувальні та композиційні рішення та стан збереженості паркових територій Вінниччини.

Ключові слова: палац, парк, ландшафт, планування, пейзажний парк, регулярний парк, архітектурна пам'ятка.

Постановка проблеми. Палацово-парковий комплекс – це масштабний ансамбль, складовими елементами якого є палац, парк (сад), господарські, службові та культові споруди, що поєднані між собою візуально-функціональними зв'язками.

В свою чергу садово-паркове мистецтво – це певне сполучення різних видів мистецтв: садівництва, архітектури, живопису, поезії та літератури. Адже, функціональне поєднання архітектурного середовища палацу та простору парку у своєму маєтку планувалося власником задля не тільки зручності та вишуканості, але й спокою, задоволення, творчості та відпочинку.

Палацово-паркові комплекси Вінниччини стилю класицизм, створені за зразками загальновідомих світових витворів архітектури, посідають сьогодні визначне місце в переліку пам'яток культурної спадщини України. Можуть поєднувати пам'ятки архітектури і садово-паркового мистецтва, як місцевого так і національного значення та охороняються державою. Використовуються в туристично-музейному контексті, або не використовуються та руйнуються.

Архітектурні ансамблі Вінниччини стилю класицизм, створені під тогочасними впливами французької, польської та російської архітектурних шкіл і регіональних особливостей. Їм притаманна єдність функціонально-просторової композиції, архітектурно-планувальних вирішень та насиченого

рельєфу подільського краю: лісові масиви, сади, долини річки, яри, пагорби та наявність природних водоймищ різної величини. У вмілому поєднанні архітектури та ландшафту створювалися вражаючі палацові ансамблі стилю класицизм на території Вінниччини.

Мета статті. Визначити характерні стильові особливості паркових територій палацово-паркових комплексів стилю класицизм періоду кінця XVIII початку XX століття на Вінниччині та розкрити історичні передумови їх заснування. Розкрити об'ємно-планувальні особливості та основні структурно-функціональні елементи парку періоду класицизм на Вінниччині.

Аналіз останніх публікацій та досліджень. Питання вивчення та дослідження садово-паркових територій палацово-паркових комплексів на Вінниччині висвітлювали у своїх працях та публікаціях наступні автори: Малаков Д. [1],[2],[3], Деніс М. [34]. Тимофієнко В. [5],[6], Родічкіна О., Родічкін І. [7], Косаревський І. [8]. Томілович Л. [9]. Польський дослідник Р. Афтаназі висвітлював особливості палацово-паркового будівництва Вінниччини у своїй багатотомній праці "Історія резиденцій на давніх окраїнах Речі Посполитої" [10]. Особливості, структуру та склад паркової зони панських маєтків Волині, Полтавщини, Галичини досліджували у своїх дисертаційних роботах О.Л. Михайлишин [11], Н.С. Соснова [12], Л.С. Шевченко [13], та ін. Вивчення попередніх праць дає змогу прослідкувати розвиток парків, як невід'ємних частин палацово-паркових комплексів у період панування стилю класицизм та їх подальші трансформації аж до XX ст.

У період XVIII–XIX ст. інформація про маєтки здебільшого представлена як описи, створені власниками або управителями маєтків, згадки про маєтки в контексті їх відвідин гостями-мандрівниками, описи маєткового життя польських магнатів. Тому, дане дослідження дасть змогу поглибити та систематизувати існуючі знання про паркові території, що сприятиме популяризації та відтворення історичного автентичного образу не збережених об'єктів, пристосуванню та підтримці збережених парків палацово-паркових комплексів Вінниччини.

Значний внесок у дослідження садибних комплексів зробив у 1970-80-ті роки Український спеціальний науково-реставраційний проектний інститут (УкрНДІпроектреставрація) та Науково-дослідний інститут теорії, історії та перспективних проблем радянської архітектури в м.Києві (Київ НДІТІ).

Виклад основного матеріалу. Найбурхливішого розвитку палацово-паркове будівництво в Україні, та безпосередньо на Вінниччині, набуло у другій половині XVIII – першій половині XIX ст. Це було обумовлено політичною складовою та пануючими світовими тенденціями класицизму. Польські магнати та пізніше російські поміщики, котрі володіли землями та

маєтностями на території Вінниччини, заснували низку палацових комплексів із відповідно закладеними навколо них великих просторових парків.

Дослідження паркових територій палацово-паркових ансамблів Вінниччини, опираючись на попередні праці в галузі розвитку паркового мистецтва в межах України (І.Косаревський, І.Родічкіни, В.Тимофієнко) дає змогу виявити особливості еволюції парків на Східному Поділлі. Для палацово-паркових комплексів стилю класицизм на Вінниччині все ж таки характерна комбінована композиційна схема, що ґрунтувалася на регулярних та пейзажних прийомах організації території.

Пейзажний стиль саду зародився в Англії у XVIII столітті [13]. Привабливість англійської або пейзажного ландшафтного стилю парку полягає в м'якості ліній і плавності контурів, а також в природності, що і є основним принципом пейзажного саду [15]. Основними елементами пейзажного парку були вертикальне озеленення; звивисті доріжки з натуральних матеріалів; наявність акуратних зелених газонів; водойма в пейзажному стилі (нерівної форми); відсутність впорядкованості і суворої геометрії; природне розташування елементів ландшафту; нерівний рельєф з ярами, штучними і природними висотами; малі архітектурні форми повинні вписуватися у природній пейзаж [5]. Англійські сади та парки позитивно впливали на емоційний стан людини, вони розслабляли, відволікали від безлічі стресів [15].

Епоха французького класицизму подарувала нам регулярний стиль в садово-парковому мистецтві, зразками якого і понині служать творіння архітектора А.Ленотра – парки Тюїльрі, Версаля, тощо. У Росії зразками регулярного стилю є партерні сади і парки Петергофа, Царського Села.

Регулярний стиль передбачає строгу симетрію в плануванні парку, прямі лінії, дзеркальність щодо осьової композиції, розкіш. Йому притаманні прямі широкі алеї, строгі боскети, стрижені дерева і чагарники, килимові квітники, що розрізають в партерні газони, суворої геометричної форми басейни з фонтанами, каскадами, велика кількість скульптур [12].

Загальною характерною рисою паркових територій палацово-паркових комплексів Вінниччини було переважання пейзажного стилю планування парку, такі як в Немирові, П'ятничанах, Мурованих-Курилівцях, тощо. Основою для його розвитку було використання місцевої флори, вибір місця розташування, для чого використовувалися мало вигідні для сільського господарства землі (ліси, долини, пагорби, яри, тощо).

Водночас регулярні композиції парків Тульчина, Вороновиці, Антополя зберігалися у парадному дворі маєтків (боскети, квадрати зелених газонів та плодкових садів), регулярне планування якого завжди пов'язувалося з симетрично-осьовою композицією палацових і службових будівель [8].

Палацово-парковий комплекс в Тульчині – це архітектурний шедевр стилю класицизм на Вінниччині, заснований С.Щесни Потоцьким. Парк маєтку став одним з перших зразків вільної пейзажної композиції в Україні (Рис.1). Об'ємно-планувальні прийоми, що лягли в основу структури маєтку поєднували елементи регулярного ландшафтного парку у парадній його частині та грандіозний пейзажний парк за центральною палацовою спорудою [17]. За більшістю джерел, його назва писалася як „Хороше” чи „Хороший”, чи трансформація назви „ла роше”, „ла рошель” або „ля рош”, що дана паркобудівничим Пьером Ленро [14].

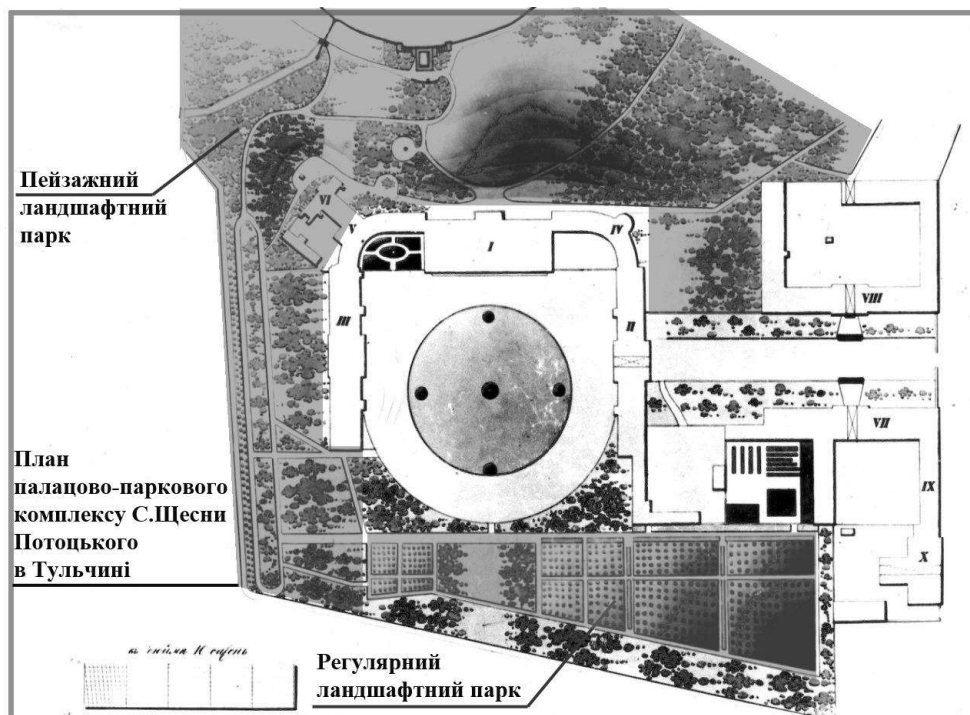

Рис. 1. План палацово-паркового комплексу С.Щесни Потоцького
(з атласу М.Строганової, 1871-1872) [19]

Англійський парк був розпланований з алеями, групами дерев і чагарників, красиво скомпонованих в різних частинах парку. Величні дерева досягали майже гігантських розмірів, між якими побликувала вода штучного озера [9]. У парку було декілька штучних ставків. Канали, які ділили парк на декілька частин, що оживляли і прикрашали його. Водну систему було створено за задумом Людвіга Метцеля, майбутнього творця «Софіївки», який працював у Тульчині вже 1786 р. [14]. Острови були сполучені з берегом граціозними дерев'яними містками, на них можна було добратися баржею або паромчиком. На підвищенні знаходився фонтан, з обох боків якого вниз, до води, вели сходи, прикрашені мармуровими вазами [10]. На острові, посеред

тульчинського ставка С.Потоцький спорудив турецьку лазню, оточену колонами з майстерною різьбою в мавританському стилі [14].

Враження від парку початку ХІХ століття передав Д.Мережковський у романі “Олександр І”: “Повз прекрасний, з мармуровою колонадою, палац графів Потоцьких вийшли на греблю ставу, минули греблю і відійшли до саду. Сад був величезний, схожий на ліс...Тут під тінню столітніх грабів, буків та ясенів, - прохолода одвічна; алеї як просіки; галявини, таємничі заводи з болотяними травами і зляканими злетами качиних виводків”[18].

Парк прикрашали штучні декоративні споруди: альтанки, мости, копії мармурових античних статуй [7]. Сьогодні парк не збережений, частково збережений парадний двір.

Реконструкцією парків палацово-паркових комплексів у П’ятничанах, Мурованих-Курилівцях, Серебринцях займався відомий майстер пейзажного стилю Діонісій Міклер [6]. Паркобудівничий активно працював на території палацово-паркових маєтків Поділля, Волині, Київщини. Міклерівський стиль формувався під впливом традицій англійського пейзажного парку. Садово-паркова архітектура Д.Міклера – це облагороджений, впорядкований, естетично удосконалений пейзаж [8]. Майстер використовував природні особливості місцевості (відкриті простори, озера, струмки, групи та масиви дерев) в єдину гармонійну композицію, що відповідала розумінню епохи Просвітництва.

Також вартий уваги парк палацово-паркового комплексу княгині М.Щербатової, що є одним з найяскравіших зразків садово-паркового мистецтва Вінниччини, як такий, що зберігся до наших днів майже без змін. Пейзажний парк (що закладений ще в кінці 18 ст. В.Потоцьким та перепланований на поч. 19 ст. Б.Потоцьким) склав віденський паркобудівничий Зеннгольц [4], за часів володарювання княгині М.Щербатової (Рис.2). До наших днів межі та цілісність парку не зазнали суттєвих змін.

У різні роки над художньо-естетичним образом парку працювали садівники Брюссель Е. Пінаерт ван Геєрт, Ф.Томайєр та В.Пехар [2]. На території немирівського парку збереглися класицистичний палац, деякі господарські споруди, алеї, квітники, окремі статуї, а також ставки. Збережена ділянка садово-паркового ландшафту регулярного стилю.

Рис. 2. План Немирівського парку княгині М.Щербатової [6], [20]

У різні роки над художньо-естетичним образом парку працювали садівники Брюссель Е. Пінаерт ван Геєрт, Ф.Томайєр та В.Пехар [2]. На території немирівського парку збереглися класицистичний палац, деякі господарські споруди, алеї, квітники, окремі статуї, а також ставки. Збережена ділянка садово-паркового ландшафту регулярного стилю. На території парку було побудовано кілька сучасних корпусів санаторію «Авангард», який функціонує там і сьогодні. У пейзажній частині парку створений сосновий та листяний лісові масиви. З 250 видів історично посаджений видів дерев і кущів, на сьогоднішній день збережено близько 120 [2].

Висновки

1. Результати проведеного дослідження, аналіз наукових, літературних, архівних, джерел показують, що особливості маєткових парків Вінниччини XVIII – початку XX ст. народжені на перехресті культурних впливів країн Заходу-Сходу при домінантному положенні західного мистецтва, як основоположного. Вплив філософсько-світоглядних уявлень щодо організації ландшафтів, роль культурного життя власників маєтків та історичні, архітектурно-стильові аспекти відіграли важливу роль у формуванні образу пейзажного та регулярного парку на території Вінниччини.

2. Парки в палацово-паркових комплексах Вінниччини створювалися польськими магнатами та пізніше російськими поміщиками, котрі володіли

землями та маєтностями на території Вінниччини з кінця XVIII до XX ст. Це було обумовлено політичною складовою та пануючими світовими тенденціями класицизму.

3. Дослідження панських палаців та оточуючих парків на Вінниччині не отримали системного характеру в історії архітектури, багаторазово розглядаються лише окремі, найбільш значущі палацово-паркові комплекси, створені відомими архітекторами та паркобудівниками. Провінційні маєткові парки Вінниччини досі потребують більш глибоко вивчення.

4. Безперечно парки Вінниччини варті того, щоб бути відомими в межах регіону, країни та за її кордонами. Розвиток туристично-екскурсійних маршрутів сприятиме вдосконаленню, збереженню та подальшій розбудові паркових територій в палацово-паркових комплексах.

Література:

1. Малаков Д. По Брацлавщине: От Винницы до Тульчина. М., 1982. – 173 с.
2. Малаков Д. Минувшина Немирова. Оранта. Київ. 2008.
3. Малаков Д. По Восточному Подолию (от Жмеринки до Могилева-Подольского). М., 1988. – 166 с.
4. Деніс М. Ф. Немирівський парк і палац: переплетіння доль (За Потоцьких – Строганових). 2012. – 316 с.
5. Косаревський І. Парки Уркіани. Держ.видавництво літератури з будівництва та архітектури УРСР. Київ. 1961. – 175 с.
6. Тимофієнко В.І., Єрошев В.Ю. Українська садибна архітектура другої половини XVIII ст. – першої третини XIX ст. – К.: НДІТІАМ, 1993. – 44 с.
7. Асеєв Ю.С., В.В. Вечерський, О.М. Годованюк та ін. / За ред. В.І. Тимофієнка. Історія української архітектури // – К.: Техніка, 2003. – 472 с.:іл
8. Родічкін І. Д. Старовинні маєтки України: Книга-альбом / І. Д. Родічкін, О. І. Родічкіна. – К.: Мистецтво, 2005. - 384 с.: іл.
9. Томілович Л. Історичні садиби Вінницької області. Держ. служба з питань нац. культ. спадщини, НДІ пам'яткоохорон. дослідж. – К.; Чернігів: Деснянська правда, 2011. – 220 с., іл.
10. Aftanazy R. Dzieje rezydencji na dawnych kresach Rzeczypospolitej. T. 9. – Wrocław, Warszawa: 1997 – 774s.
11. Михайлишин О.Л. Палацово-паркові ансамблі Волині 2^ї пол. ХУІІІ-ХІХ століть (передумови, напрями, закономірності архітектурного розвитку): Дис. к.арх.: 18.00.01. – Рівне, 1999. – 425 с.

12. Соснова Н.С. Архітектурно-ландшафтний уклад садибно-паркових комплексів Галичини (кінця XVIII – початку XIX століть): Автореф. дис... канд. арх-ри: 18.00.01 / НУ “Львівська політехніка”. – К., 2003. – 21 с.
13. Шевченко Л.С. Палацово-паркові ансамблі Полтавщини XVIII - XIX століть: Автореф. Дис. канд. арх-ри: 18.00.01 / НАОМА. К. 2003. – 20 с.
14. Чубіна Рід Потоцьких в Україні (Тульчинська лінія): суспільно-політичні та культурологічні аспекти.
15. Дідик.В., Максим'юк Т. Естетика та композиція ландшафту. Навчальний посібник. Львівська Політехніка. Львів 2012. – 244 с.
16. Косаревська А. Про софіївський сад та його художні образи. Сучасні проблеми архітектури та містобудування : наук.-техн. зб. – 2018.– Вип. 50. – 88-99 с.
17. Khorosha O., Smoliak V. 2018. Architectural ensemble of the Pototskyi in Tulchyn, as the standard of classicism in Eastern Podillia. *Architectural Studies*. Vol.4, No. 1, s. 37-45
18. Мережковский Д. Павел I. Александр I. Большая Россия // Драма для чтения. Роман. Эссе. – МММ. 1989. – 483 с.
19. Атлас чертежей господского дома и принадлежащих строений графини Марии Болеславовны Строгановой в Тульчине в 1871-1872 годах. Российская национальная библиотека. Санкт-Петербург: отдел рукописей. 1972.
20. ДАВО. Фонд 869. Опис 2. Справа 5 – Дворец графини М.Щербатовой. Розарий. План.

Аннотация

Хорошая О. И. Аспирант кафедры строительства, городского хозяйства и архитектуры, Винницкого национального технического университета.

Принципы планирования парков дворцово-парковых комплексов Винниччины в стиле классицизм конца XVIII начала XX в.

В статье рассмотрен вопрос о планировке парков дворцово-парковых комплексов на Винниччине с конца XVIII по XX столетия. Исследованы главные мировые тенденции развития паркостроения и предпосылки создания парков Винницкой области. Определены объемно-планировочные и композиционные решения и состояние сохранности парковых территорий Винницкой области.

Ключевые слова: дворец, парк, ландшафт, планирование, пейзажный парк, регулярный парк, архитектурный памятник.

Annotation

O. Khorosha. Department of construction, municipal economy and architecture, Vinnytsia National Technical University.

Planning principles of the parks in palace and park complexes of the style classicism in Vinnytsia region of the end of XVIII to the beginning of XX century.

In this article was considered the issues of the planning of park territories in the context of the development of palace and park complexes of classicism style in Vinnitsa region from the end of the XVIII to the beginning of the XX the century.

Here was explored the dominant world trends in the development of the art of park construction of well-known examples of palace architecture and the historical background of the founding of parks in the Vinnitsa region. It was determined that both, the palace buildings of the style of classicism in Vinnitsa region and the surrounding parks, were created under the influence of the time of the French, Polish and Russian architectural schools and regional features of the territory.

It has been analyzed that for the palace and park complexes of classicism style in the Vinnitsa region is mostly characteristic compositional scheme based on regular and landscape techniques of the organization of the territory. The regular compositions of parks in estates were kept in the courtyard, which is being traced in the palaces and park complexes of Tulchin, Voronovytsia, Antopil, etc.

The volumetric-planning and compositional decisions of the parks in Vinnytsia region, formed in the period from the end of XVIII to the beginning of the XX century, were determined, and their structure, content, and conservation status were investigated. Most of the parks have not survived to this day or are preserved in separate zones. Parks in Nemyriv, Antopil, Murovani-Kurylivtsi, Piatnychany almost preserved the historically laid boundaries and integrity.

It was investigated that the classical palace complexes in Vinnytsia region are out of town manor ensembles, with the symmetrical-axial organization of the territory of the estate of the main and service buildings, where the palace is a center of composition in the middle of a magnificent park that often passes into the forest or garden with many kinds of decorative and fruit trees, with the obligatory presence of natural or artificially created reservoirs. The location and period of the statelessness of the region (consistently experienced by Western European and subsequently Russian cultural influences), the remoteness of the territory from both imperial capitals, its provinciality and openness to world style trends, regional landscape features - all this, in the end, provided the originality and peculiarity of the estate park art in the classical palace and park complexes of Vinnytsia region.

Keywords: palace, park, landscape, planning, landscape park, regular park, an architectural monument